

Köhler Ágnes

A tapasztalat fogalmai, avagy: türelem és biztonság

BEVEZETÉS

A dolgozat¹ alapfeltevése szerint – amit a kifejtés során igyekszem igazolni – a pszichoanalízis legújabb irányzatai olyan ismeretelméleti és ontológiai problémákat vetnek fel, melyek az általános előítéletekkel szemben nem korlátozódnak az egyes szubjektum lelki életére. A pszichoanalitikus elméletek maguk is reflektálnak ezekre az általuk felvetett problémákra, és többnyire igyekeznek ezeket szélesebb tudományelméleti, illetve filozófiai kontextusba helyezni. Éppen ezért, amikor Hegel szövegeinek pszichoanalitikus értelmezéséről beszélünk, semmiképpen sem gondolhatunk úgy a pszichoanalízisre, mint valamiféle külsődleges eszközre vagy fogalmi keretre, amelyet alkalmazni kell valami tőle idegen anyagra. Szándékaim szerint tartalmát és stílusát tekintve is, két hasonló és egyenrangú megközelítés lehetséges találkozási pontjainak bemutatásáról lesz szó, annak érdekében, hogy Hegel szövegei, valamint az azokban fellelhető fogalmak és problémák más megvilágításba helyezve új értelmet kapjanak, miközben a pszichoanalitikus elméletek filozófiai törekvései is láthatóvá válnak.

FILOZÓFIA ÉS TERÁPIA

Induljunk ki a kétféle tapasztalat megkülönböztetéséből, és az egyszerűség kedvéért nevezzük ezeket nem-hétköznapi, illetve hétköznapi tapasztalatnak. A megkülönböztetés aktusa például a fenomenológia módszerével történhet: az epokhé helyes alkalmazása eljuttat minket a nem-hétköznapi tapasztalathoz.² De ugyanez a különbségtétel jelenik meg Kantnál is, amikor a kategorikus imperatívusz fennhatósága alá tartozó világot, a szándékok világát élesen elválasztja a kauzalitás törvényeinek engedelmes-

¹ Az alábbi rövid és vázlatos írás egy készülőfélben lévő dolgozat része, mely Hegel és a pszichoanalízis lehetséges kapcsolatát próbálja bemutatni.

² Négy megjegyzés az epokhéről: Blankenburg szerint az epoché alkalmazása mindig olyan ellenállásba ütközik, melyet a természetes beállítódáshoz kapcsolódó evidenciaélmény vált ki. Az ellenállás hiánya a patológia körébe tartozik. Mindazonáltal ezt a fajta ellenállást a fenomenológusnak le kell küzdenie (BLANKENBURG 1971). Bion (BION 2006) szerint a terapeutának a fenomenológuséhoz nagyon hasonló epokhét kell begyakorolnia, melynek során le kell küzdenie természetes hajlamát például arra vonatkozóan, hogy emlékezzék, vagy vágyai legyenek. A tiszta tudat fogalma Hegelnél rejtett epokhé, tudatos, bár többnyire letagadott elhatárolódás eredménye. Ettől az epokhétól kell először megtisztítani a tudatot ahhoz, hogy megtaláljuk a filozófia valódi kiindulópontját, mely így semmiképpen sem lehet a cogito-tétel. Az epokhé mint a szubjektum egyszerre ontológiai és ontikus lehetősége magában foglal egy erős „ich kann”-jellegűt, mely képes az omnipotencia felkeltésére és életben tartására. Az epokhé továbbá alkalmas lehet arra is, hogy visszaéljünk a reflexió képességével. Ekkor a gondolkodás olyan másodlagos folyamattá alakul át, mely már nem pusztán arra szolgál, hogy kielégülést a kielégülést (lásd Hegel, Freud), hanem sokkal inkább a menekülés jellegével bír, és a kielégülést a (rossz) végtelenbe helyezi. Ezek a megjegyzések a következő problémához vezetnek el minket: vajon meghatározható-e a természetes beállítódás, a természetes evidencia határa, illetve ez mennyire tekinthető flexibilisnek, vagy ellenkezőleg „vékonyknak”, sérülékenynek. Kérdés továbbá az is, hogy mit jelent a túlreflektáltság, a gondolkodással való visszaélés?

kedő világtól. A pszichoanalitikus elméletek pedig az egyén saját személyiségének omnipotens fantáziáit tartalmazó részét elválasztják attól a másik résztől, mely a külvilág valóságával érintkezve az átlagosság attribútumát viseli magán.

Itt egyszerre két, egymással ellentétes igény vagy vágy léphet fel: egyrészt szeretnénk sértetlenül megőrizni és a romlástól megóvni a saját 'nagyságunkat' igazoló tapasztalatokat és érzéseket. Ennek érdekében igyekszünk minél távolabb tartani tőlük, lehasítani róluk mindazt, ami a hétköznapi tapasztalatban, mint lényegtelen, 'kicsi' és átlagos adódik számunkra. A kétféle tapasztalat közötti feszültség érzése, amely ilyenkor óhatatlanul előtör, inkább jó érzés, mint rossz: gondoljunk például a kanti fenséges fogalmára. A feszültség ehhez hasonló tapasztalatai ritkák: ezek lehetnek felkavarók, illetve megnyugtatók, vagy egyszerre felkavarók és megnyugtatók; továbbá felkelthetik az univerzális összetartozás, de a kiválasztottság érzését is. A kétféle tapasztalat közötti feszültség érzésének fenntartása összességében azonban inkább az omnipotencia érzésének növekedéséhez és az omnipotens rész még erősebb leszakadásához vezethet.³

Másrészt azonban, a kétféle tapasztalat elkülönülése a meghasonlottság érzését hozza magával, s ezzel együtt a közvetítés vagy másképpen, a kiegyenlítődés igényét: a filozófia iránti szükséglet nem más – mondja az ifjú Hegel –, mint e meghasonlottság tapasztalata. Ebben az értelemben a filozófia tehát terápia, mely a pszichoanalízissel rokon annyiban, hogy célja a meghasonlottság enyhítése és az önbecsapás hamisságának leleplezése. Az omnipotens tapasztalatok és érzések féltő leválasztása mindattól, ami képes a megnyilvánulásra, olyan tudatformák számára biztosítja a lehetőséget, mint amilyen például a széplélek vagy a boldogtalan tudat. Az ilyen tudatformák leleplezése azonban nem a moralitás, sem pedig a racionalitás nevében történő diadallias előretörés az abszolút tudás bizonyosságába, hanem – értelmezésem szerint – gyógyító munka és segítség abban a lassú, fájdalmas és nehéz lelki folyamatban, amelyben az omnipotens rész végül legyőzheti a valósággal szemben táplált irigységét, és képessé válik kitüntetett pozíciójának feladására. A kétféle tapasztalat erőteljes szétválasztása hasítási folyamatok eredménye, amit paranoid-skizoid folyamatoknak is neveznek a pszichoanalízisben. A hegeli rossz végtelen fogalma is egy ilyen folyamat eredménye (HEGEL 1957, 103–129). A kétféle tapasztalat közötti feszültség – úgymond – 'autentikusabb' megélése inkább rossz érzésekkel jár, mint jókkal. A szorongás megakadályozhatja a cselekvést, bár a széplélek például saját cselekvésképtelenségét eleinte éppen szép és tiszta (potenciálisan mindenható) belsejével igazolja saját maga számára. A hamisság nem azért rossz, mert félrevezet másokat, hanem mert nem tud igazi kielégülést nyújtani. (Sőt, gyakran kiábrándít, gondoljunk például az ész fejezet végén a fallosz-hasonlatra.) De éppen ez teszi képessé arra, hogy végül elforduljon saját álláspontjától, és új kielégülések után nézzen. Maguk a paranoid-skizoid folyamatok fordulnak majd át egy olyan pozícióba (depresszív pozíció), ahol a tudat már elég erőssé vált ahhoz, hogy elviselje saját omnipotenciájának lefokozását. A végtelen nem riad vissza többé a végestől. E folyamatok állandó egymásba való átalakulása alkotja a tapasztalatot, és az ilyen tapasztalatok összegyűj-

³ Az a kérdés, hogy a feszültség fenntartását miért és hogyan lehet az omnipotencia-érzés növekedésére való törekvésként értelmezni, sok problémát vet fel. Kapcsolatba hozható például Freud nirvána-elvével is, mely elválaszthatatlanul összekapcsolja az öröm érzését a megsemmisüléssel. A kielégületlenség és a megoldatlanság feszültsége (látszólag) ellenáll a halálösztön közömbösségének és a halhatatlanság illúziójával kecsegtet. A várakozásban az örök potencialitás „*ich kann*”-jellege nyilvánul meg. Ez a schellingi „alap”.

tése (egy-egy „csúcspontban”) a pszichoanalitikus feladata, erre törekszik Hegel is *A szellem fenomenológiájában*.

A SZELLEM CÍMŰ FEJEZET EGYES RÉSZEINEK ÉRTELMEZÉSE A PSZICHOANALITIKUS ELMÉLETEK SEGÍTSÉGÉVEL

Az értelmezés elsődleges célja az, hogy bemutassa: a szellem fejlődése nehéz és fájdalmas folyamat. (Bár azt nem ígérem, hogy a szellem fájdalmait át is élhetjük az elemzés során, mert szövegeket elemezni könnyű, megnyugodni nehéz.) Feltételezésem szerint az elfogadás, a fenti kétféle tapasztalat egyesülésének tapasztalatai, azaz a depresszív pozíció felbukkanásai a műben nem kontinuus módon követik egymást. A szellem fejlődését az állandó visszaesések jellemzik, olyan hasítási folyamatok, amikor a tudat (vagy az öntudat) például megfelelkezik előző állapotairól, vagy a nyugodt egyensúlyt, melyet már egyszer elért, újra szétszakítja a nyugtalanság, mert a mélyben még mindig maradt valami tudattalan erő, amely nem tudott kielégüléshez jutni, és amely a következő pillanatban megnyilvánulást követel magának: „a homályos szellem [...] lesben áll [...]” (HEGEL 1961, 294–295).

A SZELLEM. AZ IGAZI SZELLEM. AZ ERKÖLCSISÉG. AZ ERKÖLCSI CSELEKEDET, AZ EMBERI ÉS AZ ISTENI TUDÁS, A BŰN ÉS A SORS (HEGEL 1961, 237–246)

Az Oidipusz-mítosz elemzésére akkor kerül sor *A szellem fenomenológiájában*, amikor már túljutottunk a szellem tudatos és tudattalan részekre hasadásán (i. m. 228), valamint a családi viszonyok ellentét-, illetve egymást kiegészítő párok viszonyán (például anya és gyermek, nő és férfi, testvérek) nyugvó taglalásán. Itt megjelenik az ismert háromszög alakzat, és a tudatos (jó) szándékkal szemben fellép a „valóság saját ereje” (i. m. 239), kettejük ellentétéből pedig létrejön a bűn tapasztalata.

„A cselekvés előtt az elhatározásnak általában csak az egyik oldala világos; de az elhatározás, magánvalósága szerint, a negatív, amely olyasmit állít vele szemben, ami neki más, ami neki, a tudásnak, idegen. A valóság tehát magában rejtve tartja a másik, a tudásnak idegen oldalt, s nem úgy mutatkozik meg a tudatnak, amilyen magán- és magáért-valósága szerint, a fiúnak nem mutatja meg az apát a megsértőjében, akit agyonüt, sem az anyát a királynőben, akit feleségül vesz. Az erkölcsi öntudatot ily módon egy rejtőző hatalom üldözi, amely csak akkor lép elő, ha megtörtént a tett, és amazt tetten éri; mert a végrehajtott tett a tudó személyes énné és a vele szemben álló valóságnak megszüntetett ellentéte. [...] A tett [...] felszínre hozza [...] s ezzel a tudattalant összekapcsolja a tudatossal. [...] Mint a kettévált lényeg, amelynek másik oldalát a tudat szintén a magáénak tapasztalja, de mint azt a hatalmat, amelyet megsértett és ellenséges érzületre ingerelt.” (i. m. 241.)

A bűn tapasztalata az, hogy nem lehet többé elválasztva tartani a kétféle tapasztalatot (saját ártatlanságunk omnipotens tapasztalatát és a rideg valóságot), de nincs is már szükség erre a hihetetlen energiákat felemésztő erőfeszítésre. Az elfogadásban helyreáll valamiféle nyugalom, és a bűn felismerése a szenvedésben, illetve a bűn elismerése kifejezi, „hogy a valóság nem véletlen a lényegnek” (i. m. 242). Kialakul tehát egy depresszív pozíció. Azután megint elromlik (i. m. 246).

A SZELLEM. A MAGÁTÓL ELIDEGENEDETT SZELLEM; A MŰVELTSÉG. A MAGÁTÓL ELIDEGENEDETT SZELLEM VILÁGA. A MŰVELTSÉG ÉS VALÓSÁG BIRODALMA (HEGEL 1961, 252–272)

A pszichoanalízisnek, mint minden fogalmi gondolkodásnak, a nyelv a közege. De a nyelv nemcsak az igazság kimondására szolgál, hanem magában hordja a hazugság lehetőségét is.⁴

A nyelv a magától (ismét) elidegenedett szellem világában az újra feléledt és a tudaton elhatalmasodó paranoid-skizoid folyamatok közegeként és tudatos közvetítőjeként lép fel. Az az eredetileg talán jó szándékú, de mindenhatóságra törő önreflexió, melyet a cogito-tételben kimondunk (és amivel Fichte az emberiség haladását vélte megalapozni), most rosszhiszemű lesz, mert minden kimondott szó önmagát pusztán formálisan és öncélúan végteleníti akkor, amikor kizárólag saját tevékenységére figyel, csak ezt tekinti lényegesnek és ebből meríti minden erejét.

„[...] végtelen ítélet; mert ez a személyiség teljesen kettévált, s alany és állítmány teljességgel közömbös létezők, amelyeknek nincs semmi közük egymáshoz, nincs szükségszerű egységük, sőt mindegyik egy külön egyéniség hatalma. A magáért-való lét tárgya az ő magáért-való-léte mint valami teljességgel más [...] inkább elvesztése önmagának [...] ez a magát felbontó játék önmagával.” (I. m. 267–268.)

Ez a nyelv elfajulása, illetve „a meghasonlottság nyelve”, avagy a deperszonalizáció szolgálatába állított nyelv (i. m. 261). A magától elidegenedett szellem világában a nyelvet nem használják, hanem mint nyelvet figyelik meg, mintegy kívülről, „a magára irányuló reflexió” (i. m. 263) segítségével.

„A nyelv a személyes énné az a pontja, amelybe a belső bizonyosság külsővé-tétele által a sok pont összefolyt.” (I. m. 264.)

„A szellem önmagáról szóló beszédének tartalma tehát valamennyi fogalom és realitás megfordítása, önmagának és másoknak általános csalása, az a szemérmelenség pedig, hogy kimondja ezt a csalást, épp ezért a legnagyobb igazság.” (I. m. 269.)

Szellemes, s egyszerre mindenható és nevetséges ez a „gúnykacaj” (i. m. 269–270), „minden valóságnak és minden meghatározott fogalomnak ez az önmagát halló hiúsága” (i. m. 270–271). Hegel itt a nyelvnek tulajdonítja azt a képességet, amely által a reflexió (rossz) végtelenné válhat, s úgy mond visszaélhet saját hatalmával, azért, hogy mindentudását ily módon mindenhatósági érzéssé változtatva felülkerekedjen a valóságon. Közvetít, de úgy, hogy közvetítése szándékosan és kizárólagosan csak elidegenít. „Nagyon jól meg tudja ítélni a szubsztanciálist, de elvesztette azt a képességét, hogy megragadja.” (I. m. 271.)

A hiúság, mint hamis tudat vagy menekülés a valóság elől, eléri tehát a célját, amennyiben tényleg képes ’intellektuálisan’ felülkerekedni a valóságon, de ezért azt az árat kell fizetnie, hogy elveszíti „egyenes” kapcsolatát a valósággal, vagy másképpen, elve-

⁴ Bion „Rács-rendszerében” a félrevezetés mint hazugság külön kategóriaként szerepel (Bion 2006). Milyen igazságra engedhet következtetni egyes hazugságok hazugságként való felismerése? (A heideggeri inautentikus lét)

szíti természetes evidencia érzését, deperszonalizált, minden bensőségességtől megfosztott, mindenhonnan csak saját magát visszhangzó öntudattá válik.

A magától elidegenedett szellemet tehát a műveltség világában újra elcsábítja az a lehetőség, hogy saját nárcizmusát, onnipotenciáját táplálja tovább a hasítási folyamatok segítségével. Ezzel a sztoicizmus és a szkepticizmus útját követi, vagyis még mindig menekül a valóság (vagy az igazság) elől, annak ellenére, hogy már több olyan tapasztalatot hagyott maga mögött, melyek megközelítették a depresszív pozíciót. A szellem egyelőre nem bizonyult elég erősnek ahhoz, hogy elviselje az igazság, illetve a valóság fájdalmas jellegét. A bűn tapasztalata talán annyira kellemetlenül érintette, hogy inkább igyekszik minél távolabb tartani magát az ahhoz hasonló fájdalmas érzéseket.

A SZELLEM. A MAGÁTÓL ELIDEGENEDETT SZELLEM; A MŰVELTSÉG. A HIT ÉS A TISZTA BELÁTÁS. A FELVILÁGOSODÁS. A FELVILÁGOSODÁS HARCA A BABONÁVAL. A FELVILÁGOSODÁS IGAZSÁGA (HEGEL 1961, 272–300)

Projektív identifikáció

A projektív identifikáció fogalmát Melanie Klein alkotta meg, és egy olyan hamis tudatállapotot jelölt vele, mely a hasítási folyamatok eredményeként lép fel. A projekció során a tudat kivet magából bizonyos, számára kellemetlen, vagy az onnipotenciájára nézve zavaró elemeket, s ezeket többnyire másokban kezdi üldözni. Véleményem szerint a pszichoanalízis Hegelhez hasonlóan értelmezi a projektív identifikációt, melynek leleplezése lehetőséget kínál a tudat számára, hogy az igazság felismerésén keresztül közelebb kerüljön saját magához, és enyhítse azt a szorongást (vagy rossz érzést), melyet a fenti kétféle tapasztalat közötti meg nem felelés vagy meghasonlottság (én nem = én) vált ki.

A felvilágosodás harca a babonával

Az ödipális helyzet Hegel értelmezésében, akárcsak M. Kleinnál, nem minden konfliktus kiindulópontja (ez lenne a freudi álláspont), hanem inkább megoldási kísérlet, amelyben már jelen van a depresszív pozíció lehetősége (a preödipális hasítási folyamatok egyfajta megoldása), a valóság elvének megnyilvánulása, azaz annak a lehetősége, hogy a kétféle tapasztalat (mindenhatóság és véletlenszerűség) egyetlen tapasztalatban (újra)egyesüljön:

„A cselekvés kifejezi épp a valóság és a szubsztancia egységét, kifejezi, hogy a valóság nem véletlen a lényeknek [...] E valóság miatt és cselekvése miatt kell az erkölcsi tudatnak elismernie ellentétét a maga valóságának; el kell ismernie bűnét.” (I. m. 241–242.)

A bűn tapasztalata ezek szerint olyan tapasztalat, melyben az elfogadás erősebb, mint az a vágy, hogy megőrizzük a saját ártatlanságunkba és nagyszerűségünkbe vetett hitünket.

A depresszív pozíció fennkölt nyugalma azonban, mint láttuk, nem marad fenn sokáig. A mélyben zajló és kellő kielégülésben nem részesülő tudattalan folyamatok újra

felveszik a harcot a valóság elvével szemben, és megpróbálják ismét lehasítani az omnipotens részt arról, ami megnyilvánulni képes. A szellem lassan tanul a tapasztalatból, és kedvére való még, hogy elfelejtse az olyan tanulságokat, melyek a valóság elvét a gyönyör elve mellé (vagy fölé?) helyezik. Kell, hogy létezzen számára a „valóság nélküli erőltet személyes én” (i. m. 248), és tőle elválasztva, vele szembehelyezve a „világ ura, az a roppant öntudat, amely a valóságos istennek tudja magát”, és „amely önélezete [...] szörnyű kicsapongás” (i. m. 248–249).

A magától elidegenedett szellem világában a hasítási folyamatok felerősödnek és egyszerre két irányba hatnak: a projekciót introjekció követi, melynek eredményeképpen létrejön a *tiszta tudat* idealizált fogalma (i. m. 250–251), amely a további hasítási folyamatoknak köszönhetően egyrészt mint hit, másrészt mint felvilágosodás határozódik meg.

A valóság elől (például) úgy lehet elmenekülni, hogy a valóságot a belső mindenhatóság-érzés uralma alá vonjuk, persze mindez csak a belsőben, és nem a valóságban történik meg. Ha nem válik tudatossá e művelet mibenléte – mint Hegel mondja – mindez csak eleme, tudattalan közege lesz azoknak a képzeteknek, melyek így értelmezik a történeteket. A hit, akárcsak a tiszta belátás, ebben a közegben mozog. A felvilágosodás előnye a hittel szemben az, hogy átlátja a hit képzelgésai mögött húzódó tudattalan folyamatokat, és felvilágosítja a hitet képzelgésai mibenléte felől. Leleplezi azok zavarosságát és visszáságait. A felvilágosodás a sztoicizmus, a szkepticizmus, illetve a nyelvi megnyilvánulásokra történő hiú és szellemesen játszadozó reflexió betetőzése, annak tökéletesen kifejtett alakja, ahol „a tudat tiszta személyes énjét abszolútnak tudja, s ellentétbe kerül minden valóság abszolút lényegének tiszta tudatával” (i. m. 278).

A felvilágosodás leleplező tevékenységének vakfoltja azonban az a tudattalan közeg, amely nem csak a hit sajátja, hanem éppen annyira az övé is, ti. a személyes én abszolút hatalma. A hit az öntudat belső lényegét tudattá teszi, azaz a külvilágba vetíti (projekció), és mint idealizált külső tárgyra, mint érzékfeletti világra tekint rá. Így ez az érzékfeletti világ „olyan tárgyi lét jelentését kapja, amely túlesik a személyes én tudatán” (i. m. 274).

E tárgyi létbe belekeverednek az érzékiség elemei is – ez lesz a felvilágosodás hittel szemben megfogalmazódó kritikájának egyik fő eleme, ugyanakkor e tárgyi lét a hit számára biztonságot és nyugalmat jelent. A felvilágosodás hiú nyugtalansága azonban, mely minden megrögzült nyugalomra gyanakvón tekint, teljességgel nélkülözi ezt a nyugalmat, mint ahogy mindenféle tartalomnak is híján van, hiszen tevékenysége másból sem áll, mint a tartalmak leleplezéséből. Titokban azonban irigykedik a hitre, mert tudattalanul érzi, hogy közös közegben mozognak. A hiúság irigységet szül. Irigységét azonban a felvilágosodás nem mint irigységet éli meg (nem ennek tudja be), hanem úgy nyeri el a számára hiányzó tartalmat, hogy a hit ellen fordul, és épp ez a szembenállás lesz a tartalma (projektív identifikáció):

„[...] vitába bocsátkozik s azt hiszi, hogy valami más ellen harcol. Ezt csak hiszi, mert [...] amit így a tiszta belátás mint mását, amit mint tévedést vagy hazugságot mond ki, nem lehet más, mint ő maga; csak azt kárhoztatja, ami.” (I. m. 281.)

„[...] a felfogó belátás magával mint tárggyal helyezkedik szembe [...], félreismeri magát benne [...]” (I. m. 281.)

Hegel itt (i. m. 281–282) leleplezi a felvilágosodás 'projektív identifikációját', s ezzel egy következő depresszív pozíció lehetőségét előlegezi meg. De csak megelőlegezi, felcsillantja előttünk, mert a felvilágosodás maga nem képes rálátni saját tevékenységére, és továbbra is kitart saját pozíciója mellett.

Az 'ész csele' és pszichoanalitikus értelmezése (HEGEL 1961, 291–300)

A paranoid-skizoid pozíciók átalakulása depresszív pozícióvá, illetve ennek elősegítése: ez a pszichoanalízis célja; jöllehet Klein szerint ilyen folyamatok maguktól is végbe-mennek – már a csecsemőnél is, ha egészségesen fejlődik. Ez az átalakulás azonban nem hirtelen belátás következménye és nem is egy fordulat eredménye, inkább csak a hangsúlyok és az erőviszonyok átrendeződése. Maga a paranoid-skizoid folyamat alakul át depresszív pozícióvá, mintegy a hasítások elgyengülésének és a csecsemő személyiségének megerősödése következtében, azok „háta mögött”. A csecsemőnek elég erőssé kell válnia ahhoz, hogy el tudja viselni az ellentétes érzések (a paradoxon) fennállását. Amikor képessé válik arra, hogy elfogadja, hogy az a jó anya, aki táplálja őt (és mindenhatóság-érzéseit) egyben az a rossz anya is, aki alkalomadtán megvonja tőle figyelmét és késlekedik (esetleg elmegy tőle), akkor kialakul számára az anya mint egész képe, mint amely már nem egy részeire hasadt 'tárgy'. A hasítási folyamatok ezzel nem szakadnak meg, életünk végéig folytatódnak, noha nem dominánsak, ha megtanuljuk elviselni a dolgok természetében és a bennünk rejlő kettősséget, azt, hogy egyszerre vagyunk mindenhatók és ugyanolyan átlagosak, mint bárki más. Ilyen tanulási folyamaton megy keresztül a felvilágosodás.

„Mivel nem ismeri fel, hogy amit kárhoztat a hitben, közvetlenül saját gondolata, azért maga benne van a két mozzanat ellentétességében, de csak az egyiket ismeri el, tudniillik mindenkor azt, amelyik ellenkezik a hittel, a másikat azonban elválasztja tőle, csakúgy mint a hit. Nem hozza tehát létre a kettő egységét mint *egységeket*, azaz a fogalmat; de ez *magától keletkezik számára* [...], ebből az ellentétből jut önmagához [...].” (I. m. 291.)

A felvilágosodás leleplező munkájának köszönhetően (amely alapvetően a projektív identifikáción, azaz hasítási folyamatokon alapul) végül a hit kiürül, elveszíti tartalmát, és olyanná válik, mint amilyen maga a felvilágosodás – nem lesz egyéb, mint „*tiszta sóvárgás*” (vagy boldogtalan tudat):

„[...] csakhogy a felvilágosodás a kielégített, a hit pedig a ki nem elégített felvilágosodás. Ámde megmutatkozik majd a felvilágosodáson, megmaradhat-e kielégültségében; a homályos szellem ama sóvárgása, amely szellemi világának elvesztésén szomorkodik, lesben áll. Maga a felvilágosodás magán hordja a ki nem elégített sóvárgásnak ezt a bélyegét [...].” (I. m. 294–295.)

Így a felvilágosodás most saját magával kerül ellentmondásba. Saját bőrén *tapasztalja meg* a hiábavalóság érzését és azt, hogy amittől megszabadult (a hit) a sóvárgásban mégis túlélte az ellene intézett támadásokat. De a sóvárgás elmúlik, ha a felvilágosodás megtapasztalja, hogy tevékenységének csak a megkülönböztetés adott értelmet. A *hasznosság* lesz az a fogalom, amely így számára adódik (i. m. 298).

A használat winnicotti fogalma és az átmeneti tárgy (jelenség) mint út a valóság felé

A projektív identifikáció a mindenható tudat ellenséges érzületeiben és fantáziált agresz-szív támadásaiban nyilvánul meg, melyet büntudat követ (i. m. 280). Az a tapasztalat, hogy a *valóságban* mégsem pusztult el a megtámadott és széthasított tárgy, hanem túlélte a támadásokat, lehetővé teszi a büntudat csökkenését, s azt, hogy használni tudjuk a tárgyat. Ez együtt jár a valóságelv megszilárdulásával is: „[...] a valóság, mint tárgy a tiszta belátás valóságos tudata számára, a *hasznosság*” (i. m. 298).

Hogyan értsük ezt? Miután mindent elpusztított maga körül és minden tartalmát elveszítette, a tiszta belátáson erőt vesz a félelem a kiürüléstől. Az eltűnés mozzanata, annak átélése, hogy a hit eltűnt belőle és nem hagyott mást hátra, mint a „tiszta lét üres hüvelyét” (i. m. 298), ráutalja őt a tárgyra, amely már nem lehet pusztán kép-zelt vagy a másvilághoz tartozó tárgy. Ugyanakkor nem is lehet teljesen csak külső, magánvaló léttel bíró dolog, hanem magán viseli a személyes én magáért-valóságát is, amely most már szintén nem önmagában elszigetelt mozzanatként, hanem egyúttal mások számára valóként is adódik. A magáért-való lét mozzanata megmarad, de nem abszolút, nem mindenható többé, hanem „a többivel szemben félrehúzódozó mozzanat” (i. m. 298).

„A magáért-való-lét mozzanata megvan ugyan a hasznosban, de nem úgy, hogy erősebb lenne a többi mozzanathoz, a magánvalósághoz és a más számára való lét-höz, s így a személyes én lenne.”

A tiszta belátás a hasznos dolog valóságán keresztül egyesíti az önmagáról való bizonyosságot és a magánvaló-lét igazságát, mely mostanáig szembehelezkedett ama bizonyossággal. A közvetítő elem, a hasznos – mint a winnicotti átmeneti jelenség (WINNICOTT 1999) –, „az az *igazság*, amely éppígy önmagáról való *bizonyosság*” (HEGEL 1961, 299). A tiszta belátás így olyan „kielégült tudat” lesz, amelyben a „valóság elve” és a magánvalóság egyesül.

„A hasznos a tárgy, amennyiben az öntudat átlát rajta, s önmagának egyedi bizonyosságát, élvezetét (magáért-való-létét) találja benne; bele lát ily módon, s ez a belátás tartalmazza a tárgy igaz lényegét (azt, hogy [a tárgy] átlátott valami, vagyis más számára való); e belátás tehát maga is *igaz tudás*, s az öntudatnak éppoly közvetlenül megvan az általános magabizonyossága, *tiszta tudata* ebben a viszonyban, amelyben tehát éppígy *igazság*, *mint jelen* és valóság egyesül. A két világ megbékélt, s a mennyország leszállt a földre.” (I. m. 299–300.)

AZ ÁTME NETEK TAPASZTALATA (ABSZOLÚT TUDÁS, ABSZOLÚT FOGALOM)

A paranoid-skizoid pozíciók átfordulása depresszív pozícióba, akárcsak a hegeli átmenetek, a hétköznapi tapasztalat számára nem hozzáférhetőek. Olyan beállítódás, olyan tudatállapot szükséges az ilyen átmenetek megtapasztalásához, amelyben a vágyakat, az elfogultságot és az emlékekhez való ragaszkodást felfüggesztjük, és hagyjuk, hogy a különböző tapasztalatok egy-egy csomópontban kikristályosodjanak, hogy az

igazság megnyilvánuljon, illetve a szellem tudattá váljon. A paranoid-skizoid pozícióban tartózkodó álláspontjával analóg tudatállapotban (amikor is lehasítódik a már ismert rész), de türelemmel, a frusztráció és a szenvedés tűrésével engedni kell, hogy az ismeretlen megnyilvánuljon, a Ding an sich feloldódjon (ab-solvere – Heidegger értelmezése), átalakuljon; azaz nem megismerni kell, hanem azzá válni.

„A türelmet fenn kell tartani 'tény és jelentés utáni irritált nyújtózkodás' nélkül addig, amíg egy mintázat 'kifejlődik'. Ez az állapot azzal analóg, amit Melanie Klein depresszív pozíciónak nevezett el. Erre az állapotra én a 'biztonság' terminust használok [...] Az átmenet az egyikből a másikba nagyon rövid lehet, vagy nagyon hosszú. [...] A 'türelem' és 'biztonság' közötti oszcilláció megtapasztalását annak jeléül tekintem, hogy értékes munka folyik.” (BION 2006, 122.)

A hegeli dialektikát ugyanilyen értelemben vett epokhénak tekintjük. Az ilyen dialektika alapja nem a kategoriális logika, ahol a dolgokat a kauzalitás elve magyarázza és 'teszi helyre', sem pedig egy könnyen elsajátítható módszertani műfogás. A *szellem fenomenológiájában* a dialektika epokhéjának köszönhetően a tudat szellemmé válása a szellem tudattá válásával együtt és egyszerre két irányból megy végbe; de nem töretlenül halad előre, hanem útját folyton megszakítva, ide-oda mozogva hol az igazság felé közeledve, hol pedig a kevésbé fájdalmasnak vélt hazugságokhoz menekülve előle. Az ilyen megismerés éppen ezért két dolog között ugyanolyan természetű kapcsolatot jelöl, mint amilyen a szeretet vagy a gyűlölet, mert az igazság természetéhez hozzátartozik, hogy fájdalommal jár (BION 2006, XVI).

A hétköznapi és nem hétköznapi tudatállapotok összetartozása, egysége (csakis) egy *nem-hétköznapi* tudatállapotnak tárulhat fel? Ez lenne a tudomány. De mint hétköznapi tapasztalat ez az egygyértartozás bárki számára átélhető.

IRODALOM

- BION, Wilfred 2006. *Figyelem és értelmezés*. Ford.: Schmelowszky Ágoston. Budapest: Lélekben Otthon.
- BLANKENBURG, Wolfgang 1971. *Der Verlust der Natürlichen Selbstverständlichkeit*. Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag.
- HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich 1957. *A logika tudománya*. Budapest: Akadémiai.
- HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich 1961. *A szellem fenomenológiája*. Ford.: Szemere Samu. Budapest: Akadémiai.
- HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich 2004. *Előadások a művészet filozófiájáról*. Ford.: Zoltai Dénes. Budapest: Atlantisz.
- HEIDEGGER, Martin 1980. *Hegel's Phanomenologie des Geistes*. Frankfurt: Klostermann.
- WINNICOTT, Donald Woods 1999. *Játszás és valóság*. Budapest: Animula.